STARENJE STANOVNIŠTVA REPUBLIKE SRBIJE - STUDIJA SLUČAJA GRADA NOVOG PAZARA

Ljiljana Lešević

Turistička organizacija Novi Pazar, Srbija
ljiljana1989@gmail.com

Ivan Pavlović

Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, Srbija
ivan.t.pavlovic@gmail.com

Dejan Ž. Đorđević

Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, Srbija
ekngeo@gmail.com

Apstrakt

Demografsko starenje se smatra jednim od najznačajnijih faktora i osnovnih problema populacionog razvitka Srbije, pa se analizi i proučavanju starenja stanovništva posvećuje sve veća pažnja u naučno istraživačkim radovima iz oblasti demografije. Cilj ovog rada jeste da se na pravi način uoče i analiziraju karakteristike demografskih kretanja i promene u strukturi starenja stanovništva u gradu Novom Pazaru. Ovaj grad karakterišu najizrazitiji i najspecifičniji demografski problemi, velike migracije i nemogućnost da se iste registruju i analiziraju. Posebno je odlikuje činjenica da se Novi Pazar, po rečima mnogih smatra „najmlađim gradom u Evropi“, a da je u suštini situacija mnogo drugačija. Autori su ovim radom pokušali da utvrde prostornu i vremensku dimenziju procesa starenja stanovništva pomenutog grada.

Ključne reči: Novi Pazar, Srbija, starenje stanovništva, indeks starenja, depopulacija

AGING OF POPULATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA - CASE STUDY OF THE CITY OF NOVI PAZAR

Abstract

Demographic aging is one of the main features and significant problems of the population development of Serbia, so the analysis and the study of aging of the population are paying increasing attention in scientific research work in the field of demography. This paper aims to examine the basic demographic characteristics and changes in the age structure of the population in the city of Novi Pazar. This municipality is characterized by the most prominent

and most specific demographic problems, large migrations and the inability to register and analyze them. Particularly distinguished is the fact that Novi Pazar, according to many, is considered to be the "youngest city in Europe", and that in essence the situation is very different. The authors tried to determine the spatial and temporal dimension of the population aging process of this city.

Keywords: Novi Pazar, Serbia, aging population, index of aging, depopulation.

JEL codes: J1

UVOD

Populacija Srbije je već decenijama zahvaćena procesom demografskog starenja, koji u osnovi podrazumeva povećanje broja i udela stanovništva koje je starije od proseka u ukupnom broju stanovnika Republike Srbije. Sredinom 20. veka stanovništvo Srbije je spadalo u red mlađeg stanovništva u Evropi [Rašević, 2006]. Međutim, pod uticajem smanjivanja nataliteta i smanjivanja smrtnosti starih lica, od sredine prošlog veka započinje intenzivno i kontinuirano starenje stanovništva. Poslednjih decenija intenzitet starenja dostigao je velike razmere, čemu su posebno doprineli poremećaji u starosnom sastavu nasleđeni iz prošlosti. Sa povećanjem kontingenta stare populacije povećali su se indeks starenja i prosečna starost ukupnog stanovništva. Time se Srbija svrstala u grupu država sa najstarijim stanovništvom, ne samo u evropskim, već i u svetskim okvirima [Devedžić, 2007].

Uporedo sa procesom demografskog starenja dešavale su se i promene u strukturi ove velike grupe stanovništva. One se, najpre, odražavaju na proces promene starosnog sastava starog stanovništva u pravcu njegovog demografskog starenja. U starosnom sastavu starih rastao je broj i udeo starijih lica, prevashodno starijih od 80 godina (tzv. staračkog stanovništva), usled čega je rasla i prosečna starost kontingenta stare populacije.

Međutim, specifični demografski tokovi, primarno određeni dejstvom starosne inercije, odnosno naizmeničnim ulaskom generacija smanjenog i proširenog obima u kontingent starog stanovništva, tokom poslednjih decenija uzrokovali su krupne promene starosne strukture starih, koje su podrazumevale i povremeno „podmlađivanje“ starog stanovništva. Kako demografske procene ukazuju [Nikitović, 2010], starenje stanovništva Srbije biće praćeno intenzivnim starenjem populacije starih, usled značajnog produženja prosečnog ljudskog veka. Porastom najstarijeg stanovništva značajno se povećavaju zdravstvene i socijalne potrebe starih. Pomenuti proces zahteva da se dalje moraju razvijati socijalni, ekonomski i zdravstveni sistem, kako bi se stanovništvo obezbedilo i pravovremeno adaptiralo na specifične životne uslove koji se nameću i javljaju u poznim godinama.

Pored vremenske, proces starenja u Srbiji ima i prostornu dimenziju. Kada govorimo o prostoru Jugozapadne Srbije, intenzivno je starenje stanovništva. Posmatrano u tom kontekstu, grad Novi Pazar ima specifičnu situaciju, pa je osnovni cilj rada utvrditi dostignuti nivo populacionog starenja na teritoriji Novog Pazara.

DEMOGRAFSKO STARENJE – RAZVOJ I TRENUTNO STANJE U REPUBLICI SRBIJI

Do osnovnih podataka o broju, strukturi i distribuciji stanovnika na određenom području dolazi se popisom stanovništva. Republika Srbija ima veoma dugu tradiciju sprovođenja popisa, pa je tako kao prvi savremeni popis obavljen 1834. godine na teritoriji današnje Republike Srbije. [Statistički godišnjak Republike Srbije 2017. – Republički Zavod za statistiku Republike Srbije, , str. 25]. Nakon ratnih dešavanja, u Republici Srbiji, sprovedeno je na skoro svakih 10 godina popis stanovništva i to na početku 1948., a zatim i 1953. godine. Popisi su sprovedeni i početkom šezdesetih godina, sedamdesetih, osamdesetih, zatim 1991. godine, 2002. godina je takođe bila popisna godina i poslednji 2011. godine.

Grafikon br. 1: Upporedni pregled broja stanovnika Republike Srbije prema rezultatima popisa svih popisnih godina

Izvor podataka: Statistički kalendar Republike Srbije 2018, Republički Zavod za statistiku, Beograd 2018. (str. 25)

Neophodno je naglasiti da se podaci o broju stanovnika, dobijeni sveobuhvatnim vršenjem popisa u periodu dužem od 60 godina, mogu porediti, ali sa visokim stepenom pažnje s obzirom da se u tom dugom periodu menjala metodologija vršenja popisa ali i da je došlo do teritorijalnih promena u Republici Srbiji. Podaci koji su iskazani u Graafikonu br.1 su u skladu sa metodologijama koje su u momentu procesa vršenja popisa korišćene. Različite metodologije različito tretiraju pojam „ukupnog stanovništva“, samim tim je neophodno naglasiti da sve analize promena broja stanovnika u navedenom periodu moraju uvažavati pomenutu činjenicu. Takođe, podaci i broju stanovnika su iskazani prema teritorijalnom stanju u momentu vršenja popisa. Pored uvećanja i umanjenja površina koje pojedina naselja na prostoru Republike Srbije zauzimaju, kao i činjenice da je došlo do formiranja novih i gašenja pojedinih naselja, dolazilo je i do promene granica između naselja, što takođe otežava poređenje i analize promena broja stanovnika. Najznačajnija teritorijalna promena se odnosi na podatke popisa u periodu od 1948. do 1981., koji se odnose na celokupnu

teritoriju Republike Srbije, i podatke iz popisa vršenih u periodu 1991. do 2011. koji ne sadrže podatke za AP Kosovo i Metohija. Popis 1991. godine je bojkotovao od strane većine albanskog stanovništva, dok 2002. i 2011. godine na teritoriji Kosova i Metohije nisu postojali uslovi za sprovođenje popisa. [“Popisne liste stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, „Knjiga 20: Uporedni pregled broja stanovnika Republike Srbije 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 i 2011. godine. Republički Zavod za statistiku”, str. 10]

Između dva popisa, svake godine, potrebno je proceniti broj stanovnika. Prema poslednjoj proceni stanovnika procena sredinom 2017. godine, u Republici Srbiji ima 7.020.858 [http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/.pdf (pristupljeno 12.04.2019.)] stanovnika, od toga 3.601.043 žena, što čini 51,29% ukupnog broja stanovnika, i 3.419.815 muškaraca, što čini 48,71% ukupnog broja stanovnika. Procenat rasta broja stanovnika u poređenju sa 2016.-om godinom, kada je procenjeni broj stanovnika iznosio 7.058.322, je negativan iznos i to -5,3 kada se kao uzorak uzme 1.000 osoba, čime se potvrđuje nastavak trenda depopulacije stanovništva. U okviru podataka dobijenih od Republičkog Zavoda ne nalaze se podaci za AP Kosovo i Metohija od 1999. godine do danas.

Tabela br. 1 – Stanovništvo u Republici Srbiji po starosti i polu, prema rezultatima procene stanovništva sredinom 2017.

Starosne grupe	Stanovništvo			Stanovništvo u %		
	<i>Ukupno</i>	<i>Muško</i>	<i>Žensko</i>	<i>Ukupno</i>	<i>Muško</i>	<i>Žensko</i>
Ukupno	7020858	3419815	3601043	100,00%	48,71%	51,29%
0–4	326462	168304	158158	4,65%	2,40%	2,25%
5–9	331621	171044	160577	4,72%	2,44%	2,29%
10–14	350643	180137	170506	4,99%	2,57%	2,43%
15–19	350625	180260	170365	4,99%	2,57%	2,43%
20–24	399041	205454	193587	5,68%	2,93%	2,76%
25–29	437129	223615	213514	6,23%	3,19%	3,04%
30–34	478955	244115	234840	6,82%	3,48%	3,34%
35–39	493414	250597	242817	7,03%	3,57%	3,46%
40–44	496393	249664	246729	7,07%	3,56%	3,51%
45–49	467401	232209	235192	6,66%	3,31%	3,35%
50–54	468651	229275	239376	6,68%	3,27%	3,41%
55–59	496133	238816	257317	7,07%	3,40%	3,67%
60–64	545866	258265	287601	7,77%	3,68%	4,10%
65–69	492375	225114	267261	7,01%	3,21%	3,81%
70–74	304276	132765	171511	4,33%	1,89%	2,44%
75–79	270107	111611	158496	3,85%	1,59%	2,26%
80–84	191784	75078	116706	2,73%	1,07%	1,66%
85+	119982	43492	76490	1,71%	0,62%	1,09%

Izvor podataka: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181173.pdf> (pristupljeno 12.04.2019.)

1.1 Promene u starosnoj strukturi stanovništva Srbije od prvog popisa 1948. godine pa do poslednjeg popisa 2011.

Kada govorimo o proseku starosti stanovnika u Republici Srbiji, koristimo podatak od 42,2 godine [„Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. U Republici Srbiji „Knjiga 2: Starost i pol“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku“, str. 27] i prema ovom pokazatelju se Republika Srbija nalazi u samom vrhu u Evropi. Treba naglasiti da je starenje stanovništva u Republici Srbiji u konstantnom porastu u 2017. godini iznosila je 43 godine (muškarci 41, 6 i žene 44,4) [<http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181173.pdf> (pristupljeno 12.04.2019.)].

Grafikon br. 2: Prosečno starenje stanovništva Republike Srbije, podaci iz popisa u popisnim godinama

Izvor podataka: „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji „POPISNI ATLAS 2011“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014.“ (str. 26)

Viša medijalna starost stanovnika Republike Srbije (42,7) u odnosu na većinu država u Evropi, takođe doprinosi tvrdnji da je stanovništvo Republike Srbije starije u odnosu na druge države u svom okruženju. Proces demografskog starenja se intenzivira naročito od devedesetih godina prošlog veka tako da udeo mladih (0-39 godina) čini 46,44% ukupnog stanovništva, dok je starije stanovništvo (40+) zastupljeno sa 53,56%.

Grafikon br. 3: Uporedni pregled procentualnog učešća mladih (0-39) i starijih (40+) stanovnika Republike Srbije, prema podacima iz popisa 1948. - 2011. godine

Izvor podataka: „Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji „Knjiga 2: Starost i pol“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd 2012“. (str. 12)

U okviru popisa koji je obavljen 2002. godine javila se prva situacija gde je evidentiran manji udeo stanovnika predškolskog i školskog uzrasta, stanovništvo ispod 15 godina, u odnosu na učešće stanovništva koje je starije od 65 godina i, šire posmatrano, viši udeo starijeg stanovništva (40 i više godina) od mlađeg stanovništva (0-39 godina); ovaj negativni trend se nastavlja i ubrzava na osnovu popisnih podataka u okviru poslednjeg popisa. Osnovni problemi sa kojima se suočavaju ljudi u ruralnim sredinama tiču se nepovoljne demografske strukture i nižeg nivoa i kvaliteta javnih usluga, a pre svega obrazovanja, kao važnog faktora razvoja ovih oblasti. U poređenju sa pretežno urbanim i mešovitim regionima EU, za pretežno ruralna područja je karakteristična najniža stopa zaposlenosti, posebno žena, mladih ljudi i starijih. [Jovanović et al, 2018]. Stanovništvo koje ima manje od 15 godina je u procentima zauzimalo 15,69% ukupnog broja stanovnika 2002., a na poslednjem popisu opada na 14,27% ukupne populacije, dok u isto vreme starije stanovništvo (više od 65 godina) 2002. iznosi 16,54% ukupne populacije, a u okviru poslednjeg popisa raste na 17,40% ukupne populacije. Osnovni uzrok navedenih negativnih demografskih trendova su migracije posle 1991. godine usled građanskih ratova, sankcija i ekonomske krize gde je starije stanovništvo ostajalo, dok su mladi odlazili iz zemlje.

“Ono što je, u kontekstu teme o kojoj izlažemo, posebno iritirajuća činjenica je, da i pored velikog i rastućeg broja univerziteta i naučnih instituta i ogromnog broja profesora i istraživača, ni u nacionalnim ni u planetarnim okvirima, nije uopšte javno artikulisana neka nova ideološka opcija kako urediti i preurediti svet na novim humanističkim osnovama.” [Elfić-Zukorlić, 2018, str.72]

2. TERITORIJALNI OKVIR ISTRAŽIVANJA – GRAD NOVI PAZAR

Republika Srbija se teritorijalno prostire u okviru centra Balkanskog poluostrva. Zahvata površinu od 88.361 km². Višedecenijska politička, društveno-ekonomska i demografska kretanja, pre svega, masovne unutrašnje migracije stanovništva iz seoskih u gradske sredine, uticale su na starosno-polnu strukturu stanovnika i na sam broj stanovnika u ovim oblastima. Prema članu 5. Zakon o regionalnom razvoju [“Sl. glasnik RS, br. 51/2009, 30/2010 i 89/2015 - dr. Zakon“], za podsticanje regionalnog razvoja, Republika Srbija je podeljena na pet regiona:

1. Južna i Istočna Srbija
2. Grad Beograd;
3. Šumadija i Zapadna Srbija;
4. Vojvodina;
5. Kosovo i Metohija.

Teritorija grada Novog Pazara zauzima deo Jugozapadne Srbije, između 20. i 21. stepena istočne geografske dužine i 43. i 44. stepena severne geografske širine. Novi Pazar se smatra centrom regiona koji broji preko 110.000 stanovnika, a predstavlja uporište kulturnih, ekonomskih i obrazovnih događanja. Novi Pazar je nastao iz burnih istorijskih dešavanja, multietnički i multikulturalni grad. Kada posmatramo geografske specifičnosti, treba naglasiti da grad Novi Pazar zauzima prostor od 742 kvadratnih kilometara. Smešten u podnožju planina Rogozne i Golije, ograničen

obodima Peštera, nadmorska visina ovog grada iznosi 496m. U okviru grada formiralo se čak 99 naselja, najviše pored reka i to, Banjske, Trnavice, Ljudske, Deževske i Sebečevske. [<http://raski.okrug.gov.rs/>, pristupljeno 15.04.2018.]

Na teritoriji Novog Pazara formirano je 99 naselja i to: Muhovo, Bele Vode, Janča, Radaljica, Osaonica, Štitare, Rast, Kuzmičevo, Dramiće, Tenkovo, Goševo, Rajkoviće, Okose, Vučiniće, Pavlje, Vever, Stradovo, Dojinoviće, Šaronje, Polokce, Tunovo, Bekova, Vranovina, Kovačevo, Pustovlah, Pope, Gračane, Doljani, Zabrđe, Požega, Sitniće, Rajčinovička Trnava, Kosuriće, Aluloviće, Rakovac, Gornja Tušimlja, Srednja Tušimlja, Pusta Tušimlja, Sudsko Selo, Deževa, Miščiće, Dolac, Boturovina, Vojniće, Ivanča, Pobrđe, Varevo, Lukocrevo, Sebečevo, Slatina, Bajevica, Lukare, Kruševo, Čašić Dolac, Kožlje, Paralovo, Prćenova, Skukovo, Pilareta, Golice, Požežina, Batnjik, Koprivnica, Postenje, Novi Pazar, Mur, Oholje, Lukarsko Goševo, Žunjeviće, Dragočevo, Vitkoviće, Grubetiće, Vojkoviće, Leča, Osoje, Izbice, Banja, Cokoviće, Građanoviće, Jablanica, Bare, Jova, Brestovo, Odojeviće, Pasji Potok, Vučja Lokva, Trnava, Brđani, Vidovo, Zlatare, Javor, Negotinac, Kašalj, Rajetiće, Lopužnje, Rajčinoviće, Hotkovo, Smilov Laz, Šavci. [www.agromedia.rs/opstine/novi-pazar-grad, (pristupljeno 15.04.2018.)]

Slika 1.: Karta naselja grada Novog Pazara

Izvor: www.novipazar.rs, pristupljeno i preuzeto 16.04.2018.

Uzimajući u obzir podatke iz poslednjeg popisa, u Novom Pazaru živi 109.327 stanovnika. Nacionalnu strukturu stanovništva čini 80% Bošnjaka, 15% Srba, 0,3% Crnogoraca, 0,25% Albanaca i 1,8% stanovništvo ostale nacionalnosti.

[devinfo.stat.gov.rs, http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/sr/1/DI_Profil_Novi%20Pazar_EURSRB002001007003.pdf, pristupljeno 16.04.2018].

Prema istraživanjima nevladinih organizacija i podacima kojima rapolaže Crveni krst nekoliko desetina stanovnika čine raseljeni sa Kosova, izbeglice iz Makedonije, BiH i Hrvatske. [devinfo.stat.gov.rs. pristupljeno 16.04.2018.]

Broj domaćinstava se u vremenu između dva popisa, u Novom Pazaru, povećao za 8%, a broj članova po domaćinstvu za 0,5%. U popisnoj 2002. godini broj domaćinstava je iznosio 20.956, sa prosečnim brojem članova 4,1. U okviru poslednjeg popisa 2011. godine broj domaćinstava je iznosio 23.584, a prosečan broj članova iznosio je 4,6.

3. PROMENE STAROSNOG SASTAVA STANOVNIŠTVA – PRIMER GRADA NOVOG PAZARA

Grad Novi Pazar, poslednje godine 20. veka i početak 21. veka karakterišu izuzetno specifične demografske promene. Ove promene su posledica velikog broja faktora, kako direktnih tako i indirektnih. Depopulacija i starenje stanovništva su demografske promene koje su prepoznate kao najveća pretnja demografskom i privrednom razvoju ovog prostora, ali isto tako i ostalih delova Srbije [Arsenović i dr., 2009]. U periodu 1961 – 2011. broj stanovnika u gradu Novom Pazaru je u konstantnom porastu, međutim, i indeks starenja beleži konstantan rast. U 2015. godini je broj prijavljenih građana u Novom Pazaru gotovo dupliran u odnosu na 1961. godinu. Međutim treba istaći da je indeks starenja dostigao skoro četvorostruku vrednost 2015. godine u odnosu na 1961.

Tabela br.2. Kretanje broja stanovnika i indeks starenja u gradu Novom Pazaru u periodu 1961-2011.

Godina	Br. stanovnika	Indeks starenja
1961	58770	13,51
1971	64326	15,79
1981	74000	18,24
1991	76672	25,7
1992	77520	26,8
1993	78318	28,0
1994	79262	29,2
1995	80236	30,4
1996	81047	31,6
1997	81748	32,9
1998	82498	34,0
1999	83257	35,4
2000	84087	36,2
2001	85154	37,0
2002	86401	37,3
2003	87664	37,5
2004	89262	37,7
2005	90947	38,0
2006	92471	38,3
2007	93859	39,0

2008	95239	39,8
2009	96597	40,4
2010	97851	41,2
2011	100109	40,8
2012	101098	41,9
2013	102122	43,3
2014	103087	44,8
2015	103892	46,5

Izvor: Statistički godišnjaci po opštinama 1962-2016.,RZS

Popis iz 1961. godine ukazuje da je stanovništvo posmatranog prostora pokazivalo odlike stacionarnog tipa, dok je u kasnijim popisnim intervalima pokazivalo odlike izuzetno regresivnog tipa. Posmatrajući popisne godine, uočavamo da je najveći „skok“ u broju stanovnika grada Novog Pazara zabeležen u periodu od 2001. do 2011. godine. Međutim, iz sledećih tabela uočićemo da i pored pozitivnog prirodnog priraštaja dolazi do povećanja indeksa starenja što nas vodi ka zaključku da je veći udeo starijeg stanovništva u ukupnom broju stanovnika ovog grada.

Tabela br.3. Starosna struktura stanovništva na nivou grada u periodu 1961-2011.

Godina	0-4	5-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84
1961.	8943	14984	10473	9331	5054	4439	3101	2394	
1971.	7474	85171	13348	8543	7994				
1981.	7766	14883	15113	11855	8161	7685	4105		
1991.	7576	14683	12852	12253	10595	7545	6909	2937	1124
2001.	7104	14685	14590	12506	11960	10103	6903	5403	2356
2011.	8402	16436	15302	15406	13364	12329	10114	5669	3734

Izvor: Statistički godišnjaci po opštinama 1962-2016.,RZS

Napomena: Prema izveštaju mr Gordane Bjelobrk, šefa odseka za demografska pitanja Republičkog Zavoda za statistiku Srbije, određenim podacima iz 1961., 1971. i 1981. se ne raspolaze

Analiza udela starosnih grupacija stanovništva ukazuje na izvesne varijacije. Ako za analizu uzmemo dva perioda 2001. i 2011. godinu, primetićemo da se u 2011. godini broj starijeg stanovništva značajno povećavao. Stanovništvo starosne dobi od 55-64 godine se za razliku od 2001. godine u 2011. godini povećalo za više od 80%. Najveće promene su zabeležene u seoskim naseljima gde se udeo starog stanovništva kretao u rasponu od nešto preko 8%, 1961. godine pa do 42%, koliko je zabeleženo poslednjim popisom stanovništva.

Kako bi se sagledao proces starenja stanovništva na nivou opštine neophodno je odrediti neke karakteristike populacije. Pristupilo se određivanju indeksa starenja i prosečne starosti stanovništva na nivou grada. Ove vrednosti ukazuju na konstantan i veoma intenzivan proces demografskog starenja. Na nivou čitavog grada indeks starenja je beležio konstantan rast. Indeks starosti 1961. godine iznosio je 13,51, dok je 1991. godine indeks starosti dostigao dupliranu vrednost od 25,7, dok prema poslednjem popisu njegova vrednost iznosi 40,8. (Tabela br.4)

Prosečna starost stanovništva, prema izveštajima, dosta brže se uvećavala kod seoskog nego kod gradskog stanovništva. Godine 1961. prosečna starost stanovništva

beleži vrednost od 24,2 godine. Vrednost prosečne starosti je još izraženija 1991. godine kada prosečna starost stanovništva iznosi 30,1 godinu. Prema poslednjem popisu stanovništva, prosečna starost u gradu iznosi 33,4 godine (Tabela br. 4).

Tabela br.4. Indeks starenja i prosečna starost stanovništva grada Novog Pazara u periodu 1961 – 2011. godina

Popis	Indeks starenja	Prosečna starost
1961.	13,51	24,2
1971.	15,79	24,1
1981.	18,24	27,7
1991.	25,7	30,1
2001.	37,0	32,3
2011.	40,8	33,4

Izvor: devinfo.stat.gov.rs, pristupljeno 20.04.2019.

Period druge polovine 20. veka karakterišu promene koje su pre svega zahvatile stanovništvo u seoskim naseljima [Lukić et al, 2014]. Intenzivno starenje u selima je izazvano niskom stopom nataliteta, ali i migracijama na relaciji selo grad. U ovom periodu vršena je snažna industrijalizacija u Novom Pazaru i okolnim gradovima, ali i otvorene granice za nesmetano putovanje u inostranstvo, usled čega se veliki broj stanovnika sa sela preseljava u gradski centar ili susedne gradove ili vrši migraciju na određeno vreme u zemlje Zapadne Evrope. Uporedo sa koncentracijom stanovništva u gradskom jezgri Novog Pazara išao je i proces demografskog prажnjenja ruralne teritorije. Proces depopulacije praćen je i pojavom staračkih domaćinstava u selima i narušavanjem ionako loše starosne strukture.

Još 1961. godine stanovništvo na nivou tadašnje opštine Novi Pazar se nalazilo na samom pragu demografskog starenja. Stanovništvo gradskog naselja se odlikovalo demografskom zrelošću dok je stanovništvo u selima već bilo zašlo u stadijum demografske starosti. Ono što predstavlja veliku specifičnost kada je grad Novi Pazar u pitanju jeste disproporcija između pozitivne stope nataliteta i povećanja indeksa starenja. Ono što nije predstavljalo predmet izučavanja i analize u Novom Pazaru jesu velika migratorna kretanja za koje još uvek ne postoji adekvatan način merenja i predstavljanja. Međutim, opšte poznato je da, kao i na teritoriji cele zemlje, tako i u Novom Pazaru veliki broj mladog radno-sposobnog stanovništva svake godine odlazi u zemlje Zapadne Evrope na period od tri i više meseci radi sezonskog rada. Popis nije adekvatan način za evidenciju ovih demografskih kretanja, a same migracije nije moguće izmeriti zbog otvorenih granica sa Evropskom Unijom.

4. MIGRATORNA KRETANJA STANOVNIŠTVA NOVOG PAZARA

U okviru migratornih kretanja u Novom Pazaru, javlja se veoma specifična situacija što se tiče unutrašnjih migracija. Za razliku od drugih gradova u okruženju koji beleže negativan migracioni saldo, Novi Pazar je jedan od 35 gradova u Srbiji u koji se 2017. godine doselilo više stanovnika nego što se odselilo. [[http://www.stat.gov.rs/publikacije/Unutrašnje migracije 2017.](http://www.stat.gov.rs/publikacije/Unutrašnje_migracije_2017.), pristupljeno 20.04.2019.].

Grafikon br. 4. Doseljeni i odseljeni stanovnici Novog Pazara

Izvor: Unutrašnje migracije, RZS, pristupljeno 20.04.2019.

Međutim, na ove podatke treba gledati kao statistički proračun, koji u velikoj meri ne pokazuje realnu sliku stanja kretanja stanovništva u Novom Pazaru. Naime, Novi Pazar je, kao što je na početku naglašeno, univerzitetski i kulturni centar regiona. Veliki broj stanovnika migrira u Novi Pazar radi školovanja i obavljanja posla koji nisu trajnog karaktera. Zatim, imajući u vidu specifičnost prostora i iseljavanja posle ratnih dešavanja 1941. sa ovih prostora u Tursku i zemlje Zapadne Evrope, značajan je broj ljudi koji žele da ostvare dvojno državljanstvo pa kao mesto prebivališta navode Novi Pazar što takođe dovodi do povećanja broja doseljenika u Novi Pazar. Na osnovu podataka dobijenih iz Nacionalne službe za zapošljavanje, stopa nezaposlenosti u Novom Pazaru je izuzetno velika. Čak više od polovine radno sposobnog stanovništva u Novom Pazaru je nezaposleno. [www.nsz.gov.rs/ pristupljeno 20.04.2019.]

Veliki broj mlađeg stanovništva u poslednjih nekoliko godina migrira u zemlje Zapadne Evrope u potrazi za poslom. Kako bi izasao na kraj sa zabrinjavajućim migracijama, lokalna samouprava grada Novog Pazara je donela akcioni plan kojim se predviđaju mere i akcije za povećanje zaposlenosti u 2019. godini. [http://www.novipazar.rs/cir/dokumenti#pr-i-u-n-v-p-z-ru, pristupljeno 20.04.2019.]

Ne postoje zvanični podaci o broju mladih koji odlaze iz Novog Pazara, ali prema nezvaničnim informacijama se procenjuje da je u toku prethodne dve godine iz ovog regiona otišlo više od 10000 ljudi, i da je trend u stalnom porastu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Teritoriju grada Novog Pazara u periodu 1961 – 2011. godine, odlikuju izuzetno specifične tendencije demografskog razvoja. Starosna struktura opštine ima odlike regresivne strukture sa značajnim udelom mladog i visokim udelom starog stanovništva. Promene starosne strukture stanovništva pokazuju određene zakonitosti vezane za posmatrani period. Možemo izdvojiti dve faze razvoja stanovništva. Prva faza obuhvata period 1961-1991. godine. Nakon kratkog posleratnog perioda visokih stopa nataliteta (period do 1961. godine) počinje tridesetogodišnji period konstantnog opadanja nataliteta pre svega u seoskim naseljima. Ovo je faza koju odlikuju procesi intenzivne industrijalizacije i urbanizacije kada se javljaju migracije na relaciji selo –

grad. Urbani prostor se izdvojio kao pol razvoja u kome se koncentriše većina funkcija, te se stanovništvo iz sela preseljava u opštinski centar. Uporedo sa industrijalizacijom (i urbanizacijom) odvija se i proces deagrarizacije i depopulacije seoskih naselja. Sve ovo utiče na promene starosne strukture u selima, u kojima je proces starenja stanovništva još u ovom periodu veoma izražen. Usled priliva seoskog stanovništva, proces starenja stanovništva u gradu se dosta sporije odvija. Druga faza obuhvata period 1991 - 2011. godine. Do ovog perioda priliv stanovništva u gradsko naselje je u velikoj meri završen te opada intenzitet migracija selo-grad. Stope nataliteta su i kod gradskog stanovništva izuzetno niske pa dolazi do intenzivnog starenja i u gradu. Proces starenja seoskog stanovništva je nastavljen, nešto sporijim tempom. Ako tome dodamo veliku stopu migratornih kretanja koja nisu merena, dolazimo do zaključka na koji način se i pored pozitivne stope nataliteta došlo do značajnog povećanja indeksa starenja na teritoriji Novog Pazara.

Razvoj stanovništva je pod direktnim uticajem prirodnog i mehaničkog kretanja populacije. Niske stope nataliteta, produženo trajanje života ljudi, ali i migracije stanovništva su direktni uzroci procesa starenja. Međutim, pored njih, na promene starosne strukture je uticao i veliki broj drugih indirektnih faktora. Loša komunalna i infrastrukturna opremljenost, nepovoljna mreža školskih, kulturnih i zdravstvenih institucija su samo neki od njih.

U narednom periodu ne treba očekivati velike i radikalne promene demografskog razvitka ove teritorije. Proces starenja se nalazi u odmakloj fazi i nemoguće je sprečiti ga u potpunosti. Ipak otvaranjem novih radnih mesta, poboljšanjem infrastrukture ovog dela Srbije i pospešivanjem ekonomskog razvoja značajno se mogu smanjiti migratorna kretanja i pospešiti veći prirodni priraštaj ovog dela Srbije.

BIBLIOGRAFIJA

1. Arsenović D., Đurđev B., Ivkov-Džigurski A. (2009): Proces starenja stanovništva opštine Kanjiža. Glasnik Srpskog Geografskog Društva 89-3.
2. Goran Penev, urednik, (2006) "Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002.godine", Republički zavod za statistiku, Institut društvenih nauka - Centar za demografska istraživanja, Društvo demografa Srbije, Beograd.
3. Devedžić M., Stojilković J. (2012) "Novo poimanje starosti – prospektivna starost, Stanovništvo", vol. XLX, br. 1/12, Centar za demografska istraživanja IDN, Beograd
4. Demografska statistika, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2017.
5. Elfić-Zukorlić E., Čatović A., Bajramović Dž., Mašović-Muratović I., (2018) Ekonomski izazovi, vol. 7, br. 13, Časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog – Univerziteta u Novom Pazaru
6. Jovanović M., Rađenović T., Stanojević J. (2018) Ekonomski izazovi, vol. 7, br. 13, str. 1-16 Časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog – Univerziteta u Novom Pazaru
7. Lukić T, Bubalo-Živković M., Đerčan B., Jovanović G. (2014): Population growth in the bordervillages of Srem, Serbia. Acta geographica Slovenica 54-1. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS54103>
8. "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji" (2013) „Knjiga 9: Migracije“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd.

9. "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji" (2012) „Knjiga 2: Starost i pol“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012.
10. "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji"(2014) „POPISNI ATLAS 2011“ - Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd.
11. Rašević M. (2009) : Populaciono starenje u Srbiji. Gerontologija - Časopis gerontološkog društva Srbije 1.
12. Raseljavanje građana bivše Jugoslavije, Zbornik radova (2011): "Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20.veka ", Društvo demografa Srbije DémoBalk, urednik Goran Penev.
13. Statistički godišnjak Republike Srbije 2017.- Republika Srbija, Republički zavod za statistiku
14. Statistički godišnjaci po opštinama 1962-2016.,RZS
15. Statistički kalendar Republike Srbije 2018, Republički zavod za statistiku, Beograd 2018.
16. Statistical office of the Republic of Serbia. 2014: „Stanovništvo, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2011, Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011 ". Republički zavod za statistiku.
17. www.agromedia.rs/opstine/novi-pazar-grad sajt posećen 15.04.2018.
18. www.devinfo.stat.gov.rs, sajt posećen 16.04.2019. i 20.04.2019.
19. www.novipazar.rs, sajt posećen 16.04.2019. i 20.04.2019.
20. www.nsz.gov.rs, sajt posećen 20.04.2019.
21. <http://raski.okrug.gov.rs/>, pristupljeno 15.04.2018.
22. <http://www.stat.gov.rs/publikacije/>,Unutrašnje migracije 2017., sajt posećen 20.04.2019.
23. <http://publikacije.stat.gov.rs/G2018/Pdf/G20181173.pdf>, sajt posećen 12.04.2019

RESUME

The Republic of Serbia, like many cities in it, face the problem of population aging and unstoppable migration. Projections of the population of municipalities / cities 2011-2041. show that at the end of the projection period only a fifth of the municipalities recorded population growth, with a larger number of these municipalities in the territory of the City of Belgrade. On the other hand, in as many as ten municipalities, the number of inhabitants would be reduced by more than 50%. When we speak about the city of Novi Pazar, despite the fact that Novi Pazar is a university city and a city that records a greater number of immigrants than emigrants, according to statistics, the index of aging in this city is on the rise. As it is also mentioned in the paper, the main reason for this situation is the fact that a large number of residents migrate to Novi Pazar for education and work that are not permanent. Then, having in mind the specificity of space and emigration after the Second World War from these territories to Turkey and the countries of Western Europe, there is a significant number of people who want to achieve dual citizenship, and as a place of residence referred to Novi Pazar, which also leads to an increase in the number of immigrants to Novi Pazar . The economic revival of this part of Serbia, the improvement of the traffic infrastructure, the opening of factories, ie new jobs and the creation of other opportunities for the life and work of the population, would greatly improve the quality of life of the inhabitants around the city, alleviate migration and influence the slowdown in the growth of the index of population aging.